

Památka a péče: Rudolf Eitelberger von Edelberg

Pavel ŠOPÁK

ANOTACE: Studie se zabývá otázkou vztahu Rudolfa Eitelbergera k památkové péči, terminologii a specifiky jejího užití u něj a u představitelů mladší generace vídeňské školy. Vztah Eitelberger – památková péče je sledován prostřednictvím měnící se sémantiky klíčových pojmů, jež se podílely na diskursu monumentiky a jeho proměně mezi Eitelbergerovou dobou a mezi mladší generací vídeňské školy kolem roku 1900. Teprve tehdy se památková péče (*Denkmalpflege*) kodifikovala jako specifická disciplína s vlastním cílem, metodami a vlastní historiografií.

Vztah Rudolfa Eitelbergera von Edelberg k památkové péči se zdá být natolik samozřejmý, že se musí jevit jako protismyslné jej relativizovat, vždyť adeпти oboru dějin umění se s ním seznamují od studií.¹ Avšak tento vztah vskutku samozřejmý není, a to minimálně ze dvou důvodů: z hlediska Eitelbergerova osobnostního profilu i z pohledu samotného fenoménu památkové péče.

Co se Eitelbergera týče, „jeho srdce náleželo přece jen více současnosti než minulosti,“ jak se obrazně vyjádřil Julius Leisching.² Byl člověkem roku 1848, který si po celý život udržoval smysl pro pokrok, jehož pomyslným jevištěm a kolbištěm současně byly počínaje rokem 1851 světové výstavy, z nichž čerpal poučení. To skýtaly i rozličné kulturní instituce v německých zemích: „profesor Eitelberger (...) odjel tyto dny z Prahy do Drážďan a do Berlína, by prozkoumal, jak v Německu jsou uspořádány ústavy zřízené k povznesení krásného umění“³ nebo „pan prof. Rudolf Eitelberger odejel včera z nařízení ministra vyučování do Berlína, aby seznámil se s opravami na tamní akademii zavedenými“⁴ – takto byl Eitelberger vnímán veřejností, a proto i retrospektivní tendence, a priori vlastní muzejním institucím, byly u něj potlačeny důrazem na jejich servisní charakter, na jejich funkci pro současnost a budoucnost moderní občanské společnosti, jak dosvědčují jeho programové články na dané téma. Snahu přizpůsobit určitou veřejnou instituci moderním požadavkům vyžaduje slovo *reforma* – a Eitelberger navrhoval reformovat zemská muzea nebo výuku kreslení stejně tak, jak dovedl ocenit svého učitele Josefa Daniela Böhma za úsilí o reformu vídeňské Akademie.⁵

Nápadné je, že ani posmrtné vzpomínky soudobných autorit Eitelbergerovu vazbu k památkám nezmiňují. Obsáhlý nekrolog napsaný historikem umění a profesorem univerzity ve Štrasburku Hubertem Janitschkem (1846–1893) si ce zaznamenal Eitelbergerův zájem založit ve Vídni muzeum sádrových odlitků nebo přípravu vydání přednášek z teorie umění, což překazila

1

Eitelbergerova smrt, ba dokonce připomněl i zajímavou skutečnost, že legendární *Quellenschriften*, Eitelbergerem vedené, vznikaly s podporou ministra kultu a vyučování Karla von Stremayer (1823–1904), avšak o *Centrální komisi* v textu nenalezneme ani slovo.⁶ Obdobně je tomu v dalších textech, například u Wilhelma Schrama (1850–1925), knihovníka Františkova muzea v Brně, který o Eitelbergerovi přednášel na zasedání historicko-statistické sekce *Moravskoslezské společnosti pro povznesení orby* v Brně, aby jeho kariéru osvětlil ve vazbě politiky ke kultuře a naopak.⁷ Analogicky

■ Poznámky

¹ „Založil spolu s Heiderem první památkový ústav ve střední Evropě.“ Cit. dle Jiří Kroupa, *Školy dějin umění* 1, Brno 1996, s. 188.

² Julius Leisching, Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Zeit-*

Obr. 1. Ják, farní kostel, detail plastické výzdoby, kresba Josef Hieser, 1854–1855. Převzato z: *Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 1856, s. 136.

schrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens XV, 1911, s. 144.

³ Čechy, *Moravské noviny* č. 88, 15. dubna 1851, s. 341.

⁴ *Moravské noviny* č. 76, 1. dubna 1851, s. 293.

⁵ Rudolf Eitelberger von Edelberg, Josef Daniel Böhm, in: Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Gesammelte kunsthistorische Schriften. Kunst und Künstler Wiens der neueren Zeit*, Wien 1879, s. 202–203.

⁶ Hubert Janitschek, Rudolf Eitelberger, *Repertorium für Kunstwissenschaft* VIII, 1885, č. 3, s. 398–404.

⁷ Wilhelm Schram, Zur mährisch-schlesischen Biographie. XXXX. Das Leben und Wirken des Kunstforschers Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section*, 1887, č. 5, s. 33–37.

psal o zemřelém urbanista, pedagog a historik architektury Camillo Sitte (1843–1903) nebo autoři anonymních novinových zpráv.⁸

Památková péče jako taková ostatně ani nebyla fenoménem Eitelbergerovy doby. O *památkové péči* (*Denkmalpflege*) jako komplexu specifických intelektuálních a tvůrčích aktivit *sui generis* se hovoří až od 80. let 19. století.⁹ Revue *Denkmalpflege* začala vycházet v Berlíně v roce 1899 a vídeňská Centrální komise obdržela termín do svého názvu v souladu s reformou uskutečněnou v roce 1911 (*Central-Kommission für Denkmalpflege*). Eitelbergerova doba takový pojem neznala; znala pouze pojem *památky*, ten ovšem jako prakticky synonymní k pojmu umělecký objekt / artefakt, resp. *dílo*, jehož profesionální recepcí a prezentací se zabývá znalec umění (*Kunstkenner*), jakým byl kupříkladu Eitelbergerem oceňovaný sochař a sběratel Josef Daniel Böhm (1794–1865).¹⁰ Odtud pramení význam pojmu *Denkmalkunde* jako zvláštní a vyhraněné intelektuální činnosti. Termín se užíval až v 70. a 80. letech 19. století a budiž zde předesláno, že jde o jeho starší pojetí. Tehdy znamenal *znalectví* anebo *topografii*, tj. topografický popis umělecko-historického materiálu určité kulturní epochy. Tak se při reformě Centrální komise v roce 1873 akcentovalo, že její dosavadní historii vyznačovala *Denkmalkunde des Mittelalters*, ač středověk je pouze zlomkem předmětného celku,¹¹ užití pojmu v programovém textu prezidenta Centrální komise, jinak též známého právníka a politika, Josefa Alexandra von Helferta (1820–1910) zase naznačuje vztah pojmu k umělecko-historické topografii.¹² Obecně je však nápadné, že tento termín se v průběhu celého 19. století uplatňoval jen velmi zřídka, a to jak u Eitelbergera,¹³ tak přímo v souvislosti s Centrální komisí (například v nekrologu, jejž napsal historik umění Eduard von Sacken).¹⁴

Eitelberger užíval ještě staršího termínu, než je *Denkmalkunde*, totiž pojmu *Alterthumskunde*, tj. nauka o starožitnostech. Činil tak v době, kdy se tento pojem již vytrácel z akademického diskursu, byv nadále zachován 1. pro označení starožitnických spolků a speciálních časopisů, tendujících k historické vlastivědě; 2. pro artefakty a objekty egyptského, řeckého a římského starověku nebo pro památky středověku (křesťanské starožitnosti); 3. pro vyjádření vztahu mezi hmotnými památkami a filologií (texty); 4. v názvech učených společností, sledujících zájmy uvedené pod čísly 1–3. Takovou byla i *Archeologická společnost* v Moskvě, jíž se stal Eitelberger řádným členem v roce 1865.¹⁵

Základem nauky o památkách, resp. starožitnostech je ikonografie a formální popis, jež

posilovala znalost morfologie, což se týká zejména středověkých stavitelských památek. Popis musí být nejen přesný, ale musí sledovat oborová specifika užitím terminologie, aby byl srozumitelný učencům. Jestliže Eitelbergerův vztah k památce jako kulturnímu fenoménu (starožitnosti) tkvěl v jejím precizním popisu, nutně musel být statický a bezproblémový – a právě takový způsob jejího postižení vytyčil jako klíčový pro zkoumání rakouských starožitností.¹⁶ Mimo jiné autority jej ovlivnil německý duchovní a archeolog Heinrich Otte (1808–1890), považovaný za zakladatele nauky o církevních starožitnostech německého středověku a známý svými instruktivními příručkami. U Otteho sledujeme napětí mezi morfologií a ikonografií, jak vysvitá z příkladu za mnohé jiné, jímž je pojednání o zobrazení zvířat na středověkých památkách v ročence Durynsko-saského spolku,¹⁷ a současně dichotomií termínů památka/památky, jež se pojí se statickým popisem artefaktu (*Denkmale der Kunst*), a dějiny umění (*Geschichte der Kunst*), spočívajícího ve vytyčení pevné časové osy, k níž jsou tyto památky jakoby volně přiřazeny.¹⁸

Připomenutí termínu *Alterthumskunde* a jména Heinricha Otteho v souvislosti s Eitelbergerem má ještě jeden důležitý význam: v německých zemích se již od počátku 19. století zakládaly spolky přátel starožitností, začasté pod přímou patronací lokálního vládcе, které si vytyčily úkol zvýšit obecný zájem o památky národní minulosti. Otte byl řádným členem Durynsko-saského spolku pro výzkum vlasteneckých starožitností (*Thüringisch-sächsischer Verein für Erforschung des vaterländischen Alterthum*), založeného v říjnu roku 1819, jehož protektorem byl saský král a prezidentem hrabě Stolberg-Wernigerode, načež řádní a mimořádní členové se rekrutovali z řad aristokracie i učenců z různých německých zemí a Rakouska.¹⁹ Odtud lze odvozovat založení obdobného spolku (*Alterthumsverein*) ve Vídni, a to příznačně v roce 1848, v roce bouřlivých politických a společenských změn, a jistě není náhodné, že u jeho zrodu stáli historik umění Gustav von Heider (1819–1897), architekt a historik architektury August von Essenwein (1831–1892), architekt Josef Hieser a v neposlední řadě tehdejší redaktor *Wiener Zeitung* Rudolf Eitelberger.²⁰ Taková pospolitost lidí musela Eitelbergerovi tanout na mysli i tehdy, když tento kruh spolupracovníků přemítal o Centrální komisi už ne jako o spolku nebo soukromé společnosti učenců, nýbrž jako o státním orgánu. A nutno uznat, že Rakousko ustavením Centrální komise jako státní instituce předběhlo institucionální výdobytky obdivovaného německého kulturního etatismu – a dodejme, že nebyť společ-

enského vzepětí roku 1848, nestalo by se tak!

Když tedy byl Eitelberger připomínán jako spoluvůrce c. k. *Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek* – jakkoliv se tak dělo sporadicky²¹ – rozuměla se tím parti-

■ Poznámky

8 Camillo Sitte, Rudolf v. Eitelberger, in: Robert Stalla – Mario Schwarz (edd.), *Camillo Sitte. Schriften zu Kunsttheorie und Kunstgeschichte*, Wien – Köln – Weimar 2010, s. 314–322. – Rudolf Eitelberger†, *Znaimer Wochenblatt* XXXVI, 1885, č. 17, 25. dubna, s. 1–3.

9 Jeden z nejstarších případů výskytu pojmu *Denkmalpflege* zaznamenáváme v Auszug aus der Protokolle des Plenarsitzung der k. k. Centralcommission für Kunst und historische Denkmale..., *Wiener Zeitung* č. 197, 28. srpna 1886, s. 4.

10 Eitelberger (pozn. 5), s. 181.

11 Die Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale, *Neue Freie Presse – Abendblatt* č. 3226, 27. listopadu 1873, s. 1.

12 Josef Alexander von Helfert, *Oesterreichische Kunsttopographie, Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale – Neue Folge* VII, 1881, s. 12.

13 Rudolf Eitelberger von Edelberg, Die Aufgabe der Alterthumskunde in Österreich, *Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* I, 1856, č. 1, s. 2.

14 Die Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale, *Neue Freie Presse – Abendblatt* č. 3326, 27. listopadu 1873, s. 1. – Friedrich Kenner, Eduard Freiherr von Sacken, *Mitteilungen der k. k. Central-Commission – neue Folge* IX, 1883, s. 71–72.

15 Fremden-Blatt XIX, 1865, č. 180, 2. července, s. 5.

16 Eitelberger (pozn. 13), s. 1–3. – Z konkrétních úkolů například podrobný popis a obrazovou dokumentaci kostela v Jáku, viz Auszug aus dem Protokolle der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, *Wiener Zeitung* č. 193, 13. srpna 1854, s. 3. Eitelberger byl úkolem pověřen spolu s architektem Josefem Hieserem.

17 Halle, *Göttingische gelehrte Anzeiger* č. 17, 29. ledna 1844, s. 166.

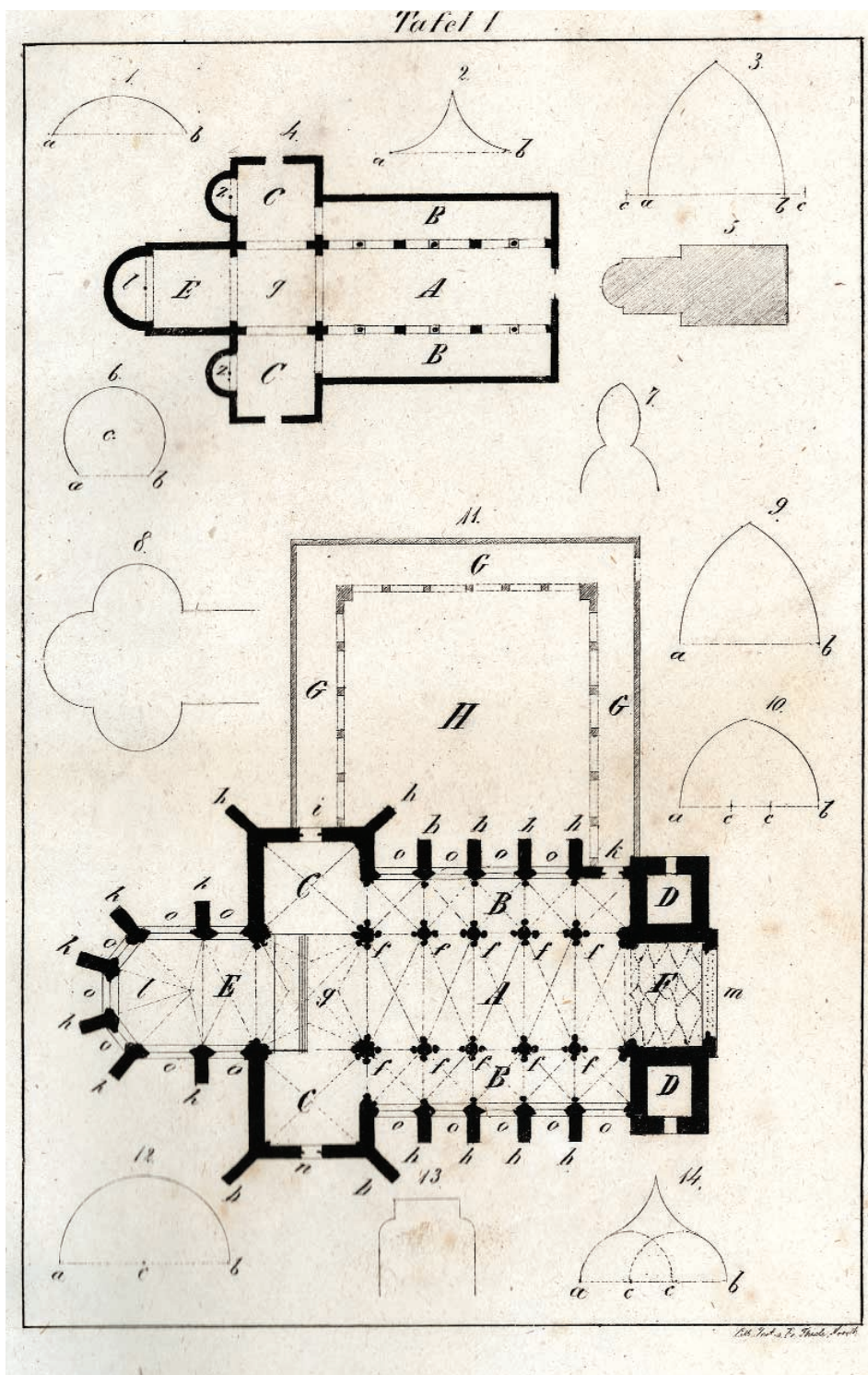
18 Heinrich Otte, *Abriß einer kirchlichen Kunst-Archäologie des Mittelalters mit ausschließlicher Berücksichtigung der deutschen Lande*, Nordhausen 1845, s. 2 a 18.

19 Correspondenz-Nachrichten, literarische Neuigkeiten und Miscellen, *Neue Mitteilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen* VI, 1843, s. 165–172.

20 Carl Giani, Die Einwirkung der Kunstgewerbe-Museen auf das Kunstgewerbe, *Innendekoration. Illustrierte kunstgewerbliche Zeitschrift* VIII, 1897, č. 3, s. 51.

21 Rudolf von Eitelberger†, *Kunstchronik. Wochenschrift für Kunst und Kunstgewerbe* XX, 1884–1885, č. 28, s. 1. – Rudolf von Eitelberger, Hofrath, Professor, Dr., Ehrenmitglied unseres Vereines, *Zeitschrift zur Kunstgewerbevereins zu München* IX, 1885, s. 102. – Jacob von Falke,

Obr. 2. Dispozice románského a gotického kostela a typy oblouků, instruktivní vyobrazení z publikace Otte (pozn. 18), příloha č. 1.

cipace na ustavení státem organizované moderní instituce, podporující dějiny umění v jejich deskriptivní podobě. Nešlo jen o komisi jako o grémium odborníků; šlo – a dokonce možná zejména – o specializovaný časopis (*Mitteilungen der k. k. Central-Commission der Baudenkmale*), jež Eitelberger redigoval a jehož exkluzivita a oficialita zjednávala umělecko-historickému výzkumu prestiž v rakouských zemích i za jejich hranicemi. Tato revue nejenže neměla v německy mluvících zemích obdoby pro svou velikost, stránkový rozsah a možnost reprodukovat velké obrazové přílohy, zejména nákreby staveb, ona byla navíc oficiální: putovala na státní úřady, okresní hejtmanství, měly ji k dispozici správní orgány rakouských zemí, byla zasílána knihovnám středních odborných škol. Eitelbergerovy texty v revui zveřejňované zvyšovaly jak popularitu autora, tak samotného předmětu dějin umění.

Ale vraťme se k výše uvedeným termínům a jejich sémantice. Pojem *památky* implicitně obsahuje prvek *péče*. Ačkoliv nelze říci, že by byl Eitelberger lhostejný vůči osudu památek, neboť znal rizika, jež je ohrožují, a upozornil na nutnost vzepřít se zničení památek, jejich zavlčení, vandalskému poškození, ale i nezáměru lidí o jejich osud, čímž se ocital někde na půl cesty mezi památkovou péčí jako deskripcí památkových objektů a mezi památkovou péčí jako obrannou aktivitou – tím, jak připomínal rozličné autority rodícího se oboru (Prosper Mérimée, Augustus Pugin) –, pojmu *péče* přece jen lze u Eitelbergera rozumět více jako *kultivaci prostředí*. To znamená, že historikové umění, resp. badatelé v oblasti starožitností kooperují s umělci i s uměleckořemeslnými firmami, aby se zabránilo technickým nedostatkům, aby se zamezilo „vulgaritě barev“ v sakrálních interiérech; shrnuto, aby se současná umělecká a uměleckořemeslná tvorba přiblížila historickým vzorům.²² A tu je potřeba mít takové vhodné vzory po ruce. V roce 1860 se ve Vídni uskutečnila výstava spolku starožitností, v jejímž přípravném komitétu figurovali vedle Eitelbergera Josef Alexander von Helfert,

■ Poznámky

Rudolph von Eitelberger. Nekrolog I, *Wiener Zeitung* č. 114, 20. května 1885, s. 3.

²² Takto viz Jakob von Falke, IV. Das Kunstgewerbe, in: *Wien 1848–1888. Denkschrift zum 2. December 1888. Herausgegeben von Gemeinderathe der Stadt Wien II*, Wien 1888, s. 252–253.

3

Gustav von Heider, znalec vídeňské historie Albert Camesina a další ctitelé památek. Výstava, realizovaná v listopadu toho roku a komentovaná v dobovém tisku jako první svého druhu v Rakousku, přinesla přibližně tři stovky předmětů vesměs středověkého původu, ukázky dobového zlatnictví, textilního umění, prací ze slonoviny nebo maleb, které byly zapůjčeny z rakouských klášterů, kostelů i ze soukromého majetku. Šlo o díla ve smyslu uměleckoprůmyslového muzejnictví, tj. o potenciální vzory, a současně o památky, o předměty, jež je třeba chránit. Akce, dosvědčující pro publikum starobylost těchto památek, tj. nutnost pečovat o ně, se odehrála v největší novostavbě vnitřní Vídně, v administrativním a obchodním komplexu, známém dnes pod označením palác Ferstel.²³

Aktivních vstupů do památkářských kauz ve smyslu sporu o řešení určitého problému nenacházíme u Eitelbergera mnoho, a pokud ano, jde o dobrozdání ve smyslu prosazení určitého estetického konceptu. Tak tomu bylo v souvislosti s kauzou restaurování chrámu svatého Martina v Bratislavě coby korunovačního domu uherských králů. Eitelberger uvažoval o *současné, moderní* funkci stavby jakožto symbolu Uher, což podmiňuje zvolení řešení restaurace, a zejména o otázce polychromie interiéru, resp. o rozhodnutí pro šedý nátěr, nebo pro polychromii, přičemž připomenul „*prvého spisovatele Francie*“ Eugena Viollet-le-Duca jako závaznou inspiraci pro její provedení.²⁴ Barokní interiéry s Donnerovými díly nebyly uchráněny – a Eitelberger je ani nepřipomenul,

pouze konstatoval záměr regotizovat celý interiér, včetně opatření oken barevnými vitrajemi. Dodejme, že úpravy presbytáře zahrnovaly pořízení dekorativní výmalby v polích žebrové klenby (Abondio Isella, 1865) a byly dokončeny v roce 1867; následovala regotizace chrámové lodi a kaplí. Úprava kaple svaté Anny byla dokončena v roce 1877.²⁵

Eitelbergerovo oslnění moderní architekturou se pojí se zájmem o *formu*, zejména o formu středověkých památek. S neogotikou se budoucí ctitel občanské neorenesance potkával od mládí, když v Böhmově kroužku hovořil s příštími znalci středověkých památek. Náležel k němu absolvent vídeňské univerzity, archeolog Eduard Melly (1814–1854), u něhož upoutá zaujetí pro starožitnickou nauku Heinricha Otteho jako vodítko pro uplatnění tohoto diskursu v rakouském prostředí.²⁶ Oprávněnost zařazení Rudolfa Eitelbergera mezi ctitele historických slohů ve smyslu památkové péče dosvědčují rozličné příklady jeho vystupování mimo uzavřený učenecký kroužek, například jeho role konzultanta při zhotovení stříbrného pastorálu „*v gotických formách*“ pro opata kláštera v Göttweinu při příležitosti dvacetiletého jubilea²⁷ nebo účast v komisi svolané arcivévodou Ferdinandem Maxem ve věci restaurování chrámu svatého Marka v Benátkách.²⁸ Prestiží nad jiné vyniká členství v komisi pro přípravu stavby votivního kostela.²⁹ Stejný cíl sledovala osvěta v řadách katolického kléru, jež pro Eitelbergera byla velmi důležitým úkolem, jež si vytkl a který naplňuje dobový výměr *péče*, už ne implicity obsažený

Obr. 3. Vídeň, univerzita, Heinrich von Ferstel, 1873–1883, fotografie Martina Gerlacha. Převzato z: Martin Garlach, Wien. Eine Auswahl von Stadtbildern, 5. vydání, 1908, s. 48.

v pojmu *památka*, ale ocitající se vedle něj. Ve veřejných přednáškách o křesťanském umění konaných v uměleckoprůmyslovém muzeu a ve speciálních přednáškách pro adepty teologie na vídeňské univerzitě jistě tyto dvě složky již rezonovaly vedle sebe.³⁰

Posuneme-li se v čase od 60. let k přelomu 19. a 20. století, tj. do doby o deset, patnáct let po Eitelbergerově smrti, zaznamenáme závažnou změnu: tradiční pojem *památka* se proměnil jednak ve smyslu objevení historicity – v badatelském smyslu slova podmiňující představu uměleckého díla jako součásti imanentního vývoje, jednak v existenciálním smyslu, kdy se pojem *péče* daleko více pojí s ochranou památky před zničením, a to jak zničením ve smyslu likvidace, tak zničením ve smyslu restaurace. Pojem *péče* již není pojmu *památka* imanentní, ale explikuje se spektrem činností, jež podmiňují zachování památky. Tak se změnila deskriptivní *Denkmalkunde*, tj. znalectví a topografie, v *Denkmalkunde* jako

■ Poznámky

23 Wien. Der Alterthumsverein..., *Wiener Kirchenzeitung* č. 47, 21. listopadu 1860, s. 751. – Die Ausstellung des Wiener Alterthumsvereines, *Das Vaterland* I, 1860, č. 14, 16. září, s. 2. – Die Ausstellung mittelalterlicher Kunst-objekte, veranstaltet von dem Wiener Alterthums-Vereine, *Wiener Zeitung* č. 251, 18. listopadu 1860, s. 4588. – Ausstellung des Alterthumsvereins, *Die Presse* XIII, 1860, č. 231, 14. září, s. 1.

24 Preßburg, 6. Juli, *Wiener Kirchenzeitung* č. 28, 15. července 1865, s. 445–446.

25 Ivan Rusina, Premeny sochárstva a maliarstva v 19. a 20. storočí, in: Juraj Žáry et al., *Dóm sv. Martina v Bratislave*, Bratislava 1990, s. 113–114.

26 Eduard Melly, Otte's Handbuch der Kirchlichen Archäologie des Mittelalters in seinem Bezug auf die Österreichischen Denkmale, *Wiener Zeitung – příloha Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* č. 20, 15. května 1854, s. 138–141.

27 Wien. Jubiläum, *Wiener Kirchenzeitung* XXIV, 1871, č. 40, 7. října, s. 635.

28 (Šifra) A. P. Z., San Marco in Venedig, *Wiener Kirchenzeitung* č. 35, 31. srpna 1859, s. 550.

29 Votivkirche, *Wiener Zeitung* č. 197, 24. srpna 1873, s. 658.

30 Vorlesungen über christliche Kunst, *Wiener Kirchenzeitung* č. 30, 23. července 1864, s. 476. – Zusammenstellung der Lehrkräfte und Vorlesungen..., *Allgemeine Kirchen-Zeitung* XLVIII, 1869, č. 40, 21. května, s. 213.

synonymum *Denkmalpflege*, tj. v autonomní činnosti, specifickým způsobem propojenou s dějinami umění. Vystihl to Karel Chytil – jeden z aktérů boje za starou Prahu – v komentáři instruktivní publikace Luboše Jeřábka o starém židovském hřbitově: „*Akce směřující ku zachování historických a uměleckých památek starobylého rázu Prahy vyvolala celou literaturu. [...] Není lepšího prostředku, než pérem a slovem šířit zájem k památkostem pražským, zájem opravdový, nikoliv jen povrchní a prchavý. Jde také o stránku vědeckou. Péče o památky provázena jest naukou o památkách. To jsou principy, ke kterým se znovu a znovu vracíme (Denkmalpflege – Denkmalkunde).*“³¹

Dalším aspektem doby kolem roku 1900, kterým se lišilo pojetí památky a péče od Eitelbergerových časů, byla argumentační dramatickost, ba vzrušenost, s nimiž se téma památek objevovalo v textech historiků umění. Uvedme příklad za mnohé jiné: Jestliže pro Eitelbergera byla města dalmatského pobřeží místy umělecko-historických objevů, počítaje v to i starobylý Nin,³² o třicet let později Maxi Dvořákovi osud tamních památek symbolizoval barbarství moderní civilizace. Demolice románského kostelíka v Nin v roce 1906, k níž bylo užito dynamitu, neboť stavba byla natolik pevná, že se nedala snadno rozebrat, byla připomenuta jako argument pro nutnost legislativní ochrany památek, neboť nestačí hovořit o smyslu a ceně památek; protože „*můžeme bez přehánění tvrdit, že takové barbarství by nebylo možné nikde v Evropě, ba ani v Turecku,*“ jak zdůraznil Dvořák.³³ A tu znovu připomeňme výstavu vídeňského spolku přátel starožitností, uspořádanou roku 1860 v paláci Ferstel. Jestliže Eitelberger a jeho generační vrstevníci považovali volbu místa za ideální pro prezentaci památek, pro mladší generaci by taková volba expozičního prostoru byla nepatřičná, vždyť paláci jako symbolu industriální epochy musela ustoupit jedna z význačných barokních světských památek – palác Abensperg-Traun z druhé poloviny 17. století, dílo Giovanniho Pietra Tencally a Filiberta Luccheseho.

Dospíváme k dílčímu závěru, z něž vyplývá nemnohé: Eitelberger se jeví jako zastánce restaurátorského purismu a reprezentant deskripce památek, jak jí bylo dosaženo v 60. letech 19. století, u něhož je nemyslitelné uvažovat o *památkové péči* jako o občanské iniciativě a současně o specifické nauce, tj. jako o monumentice, jak ji naplňují texty Maxe Dvořáka a jeho generačních soupeřů. Jeho činnost v památkové komisi navíc nebyla příliš výrazná; jakkoliv totiž členství v komisi bylo a priori reprezentační, pro Eitelbergera počátkem

50. let 19. století nepřicházelo v úvahu, neboť jako jeden z agilních intelektuálů roku osmačtyřicátého v očích císaře neměl patřičnou důvěru (v této souvislosti stačí vzpomenout odklad jeho profesury dějin umění). Až rok 1860 – rok vydání Říjnového diplomu jako předzvěsti obnovení ústavnosti – se jeví v Eitelbergerově biografii jako zlomový: zaujímá jedno ze dvou míst stálých členů Centrální komise (druhé místo obdržel volbou Friedrich von Schmidt) a je zvolen členem Akademie.³⁴ To již byl natolik pohlcen problematikou umělecko-průmyslového hnutí, že Centrální komise a s ní měnící se problematika výzkumu, dokumentace a ochrany památek se ocitla v ústraní. Překvapivě stručná posmrtná vzpomínka, kterou přinesl časopis Centrální komise, akcentovala více jeho roli zakladatele a tvůrce umělecko-průmyslového muzea i skutečnost, že Eitelbergerovým *geniem* muzeum získalo na mezinárodní proslulosti, než fakt, že „*stál u kolébky Centrální komise a byl platným rádcem v kruhu členů institutu.*“³⁵

Avšak jak Eitelbergera pozitivně integrovat do svazku dějin moderní památkové péče ve smyslu moderní *Denkmalpflege*? Na tuto otázku lze odpovědět užitím samotné metody, kterou historikové umění a reprezentanti rakouské památkové péče přelomu století aplikovali na své předchůdce i na obor, resp. obory, jež reprezentovali: nazírali na ně i na jejich aktéry jako na součást spojitého vývoje. Eitelberger byl součástí vývoje dějin umění a byl to jeho přítel Camillo Sitte, jenž jasnozřivě postřehl, že Eitelberger, to už není suché schéma školy Franze Kuglera (1808–1858) ani estetické fráze ještě dřívějšího období, ale nový směr založený na uměleckém znalectví.³⁶ Jít hlouběji do minulosti znamená zastavit se u Josefa Daniela Böhma a je dostatečně známým faktem, že genealogie vídeňské školy, jak ji započal formovat svými texty samotný Eitelberger, začíná právě Böhmem, jehož označil za svého učitele, lépe řečeno za *jediného možného* (sic!) učitele v otázkách výtvarného umění ve Vídni let své mladosti.³⁷ Na Eitelbergera se nazíralo jako na zakladatele moderního dějepisu umění v německých zemích především skrze početnost a věhlas žáků. V otázce vývoje památkové péče se kupodivu Eitelbergerovo místo našlo až díky Maxi Dvořákovi – ale to u něj promlouvala pouze dobová představa, kterou on sám také sdílel, totiž že dějiny umění a památková péče patří těsně k sobě: Eitelberger podle Dvořáka měl – zdůrazněme v kontextu památkové péče – ten význam, že vedl systematický výzkum rakouských zemí; že památkovou péči posunul – obrazně řečeno – od úřadu k vědě. Přičemž vědou jsou po-

chopitelně míněny dějiny umění.³⁸ Pro Rudolfa Eitelbergera byla památka součástí živého estetického vztahu k minulosti a současně utvářela předmět dějin umění,³⁹ avšak pro *památkovou péči* období moderny, jak ji reprezentoval Alois Riegel a po něm Max Dvořák, to již bylo málo: památka je především svědectvím neuchopitelného toku času a křehkosti, nesamozřejmosti a zranitelnosti kultury.

■ Poznámky

31 Karel Chytil, Jeřábek Luboš Dr. – Starý židovský hřbitov pražský, *Český časopis historický* X, 1904, s. 335.

32 Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Die Mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Nona, Sebenico, Traù Spalato und Ragusa*, Wien 1884.

33 Max Dvořák, *Denkmalschutzgesetz*, Neue Freie Presse – večerní vydání č. 16618, 26. listopadu 1910, s. 4.

34 Z dalších ohlasů Auszug aus dem Sitzung-Protokolle..., *Klagenfurter Zeitung* č. 77, 3. dubna 1860, s. 305. – *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischer Denkmale* – NR XI, 1885, s. LII. – Eitelberger byl členem komise od 19. ledna 1860 do roku 1865, v letech 1856–1861 byl redaktorem ročenky Centrální komise. Theodor Brückler – Ulrike Nimeth (edd.), *Personenlexikon zur österreichische Denkmalpflege (1850–1890)*, Wien 2001, s. 58.

35 Die Central-Commission hält es..., *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale* – Neue Folge XI, 1885, s. LII.

36 Sitte (cit. v pozn. 8), s. 318.

37 Podle Hans Grasberger, R. von Eitelberger, *Gesammelte kunsthistorische Schriften*, *Wiener Zeitung* č. 162, 15. července 1879, s. 642.

38 Max Dvořák, *Entwicklung und Ziele der Denkmalpflege in Österreich (1911)*, in: Sandro Scarrocchia (ed.), *Max Dvořák. Schriften zur Denkmalpflege*, Wien – Köln – Weimar 2012, s. 226.

39 Analogicky Karel Chytil: „*Umělecké památky starých dob nemají důležitost jen pro vědu, ony mohou zároveň sloužiti jako vzory nebo alespoň jako podněty a pomůcky uměleckého tvoření nové doby.*“ Cit. dle Karel Chytil, O inventáři uměleckých památek, *Osvěta* XXIV, 1894, s. 717.